

УДК 332.1: 336.1

Булавинець В. М.,

викладач кафедри фінансів Тернопільського національного економічного університету

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ТА РОЛЬ ДЕРЖАВИ У ЙОГО ФІНАНСОВОМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ

У статті досліджено теоретичні засади сутності соціального розвитку. Розглянуто роль держави у забезпеченні соціального розвитку в Україні.

Ключові слова: розвиток, соціальний розвиток, бюджет, бюджетне фінансування.

В статье исследованы теоретические основы сущности социального развития. Рассмотрена роль государства в обеспечении социального развития в Украине.

Ключевые слова: развитие, социальное развитие, бюджет, бюджетное финансирование.

The essence and theoretical of social development are explored. The role of the state in providing of social development in Ukraine is considered.

Keywords: development, social development, social sphere, budget, budgetary financing.

Постановка проблеми. Цілями XXI століття, визначеними на Всесвітній зустрічі з питань соціального розвитку у 1995 році в Копенгагені, є соціальний розвиток та добробут людей. Дана програма не лише декларує зазначені цілі, а й передбачає включення механізму сприяння соціальному розвитку у сферу економічної політики держави. Для реалізації даної мети необхідна міцна та стабільна фінансова база, основою якої є кошти, акумульовані у бюджетах різних рівнів. Особливу роль у забезпеченні суспільного добробуту відіграють місцеві бюджети, $\frac{3}{4}$ видатків яких спрямовується на соціальні цілі. Дослідження питань соціального розвитку та ролі держави у його фінансовому забезпеченні є актуальною проблемою сьогодення, оскільки соціальні пріоритети проголошено визначальними в усіх ланках суспільного життя.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченню проблем соціального розвитку присвятили свої наукові праці такі зарубіжні та вітчизняні вчені і дослідники, як Г. Арнд, С. Бандур, І. Гавриленко, Б. Данилишин, Т. Заяць, В. Куценко, Е. Лібанова, В. Мандебура, Є. Мартякова, Г. Мюрдаль та інші. Їхні наукові доробки є особливо важливими у період реалізації моделі соціально-орієнтованої економіки в Україні. Саме в цей час ак-

тивізується роль держави в даних процесах і постає необхідність у зміцненні її фінансової основи, якою виступають державний та місцеві бюджети. Дослідженням проблем формування та ефективного використання бюджетних коштів в умовах їх хронічної нестачі займаються такі вчені-економісти: О.Василик, О.Кириленко, С.Слухай, І.Луніна, В.Федосов, С.Юрій та інші. Вони створили методологічну основу для подальших наукових пошуків у даному напрямку. Однак на сучасному етапі розвитку фінансової науки в Україні бракує комплексного дослідження соціального розвитку у контексті його фінансового забезпечення.

Мета і завдання дослідження. Метою статті є з'ясування теоретичних засад соціального розвитку та висвітлення ролі держави у його фінансовому забезпеченні.

Виклад основного матеріалу. Тривале накопичення теоретичного та практичного досвіду трансформаційних перетворень зумовило еволюцію поглядів на сутність соціального розвитку. Автори навчального посібника "Соціальний розвиток" Гавриленко І. М., Мельник П.В., Недюха М.П. розглядають розвиток у загальному та вузькому значенні. Так, на їхню думку, розвиток у загальному значенні – це вся сукупність економічних, соціальних, політичних і духовних процесів, наслідком яких є якісні перетворення в суспільстві. У вузькому значенні – це, насамперед, принципові зміни в соціальній сфері: суспільних відносинах, соціальній структурі, інституціях і процесах. Тобто – це якісні перетворення, що ведуть до зміни даного типу суспільства, основ соціального порядку і соціальної системи в цілому[1]. В економічній літературі науковці оперують такими похідними від поняття "розвиток" як "економічний розвиток", "соціально-економічний розвиток", "сталий розвиток", "соціальний розвиток" тощо. В чисто економічному розумінні термін "розвиток" означає здатність економіки, яка тривалий час знаходилась у стані статичної рівноваги, створювати імпульси і підтримувати річні темпи зростання валового національного продукту на рівні 5-7%, вважає відомий американський економіст Мікаель П.Тодаро [2].

Такі зарубіжні вчені як С. Енке, Г.Арнд наголошують на комплексному, багатомірному характері цього процесу, що включає в себе глибокі зміни в технічній, економічній, соціальній, політичній, інституціональній та інших сферах. Автори термінологічно-понятійного словника Головатий М. Ф. та Панасюк М. Б. визначають соціальний розвиток як сукупність відповідних концепцій і реальної практики, законодавства і політики сучасної держави щодо зміцнення і підвищення соціального добробуту населення [3].

Мартякова Є. соціальний розвиток розглядає як складову соціального процесу. Вона вважає, що соціальний розвиток це процес, під час якого визначаються та реалізуються соціальні програми в оптимальній послідовності та з найбільшим соціальним та економічним ефектом [4]. На

наше переконання, такий підхід до трактування соціального розвитку є найбільш вдалим, оскільки тут акцентується увага на процесах визначення та реалізації соціальних програм, котрі спрямовані на забезпечення соціального добробуту населення.

Однак, як би не різнилися підходи до визначення даної категорії, метою розвитку у всіх країнах світу є поліпшення якості життя населення, що, у свою чергу, із врахуванням національних особливостей, дозволяє формувати суспільний розвиток конкретної держави. Процеси соціального та економічного розвитку тісно взаємопов'язані. Досягнення соціальних цілей можливе за умов певного стану економіки, яка є основою соціальних програм. Саме економіка впливає на повноту вирішення соціальних проблем, забезпечує охоплення всіх громадян чи їх окремих категорій системою суспільних послуг та соціального захисту. Адже бідне суспільство не орієнтоване на перспективу, воно не здатне забезпечити реальні перетворення, а – щонайбільше, може створити культуру бідності, спрямовану на соціальне виживання.

Однак, як зазначає Керецман В., економічний розвиток не може виступати єдиним критерієм ефективності розвитку, тому що при кількісному зростанні продуктивних сил абсолютно ігноруються фактори сталості, збалансованості та соціальної орієнтації [5]. Ми погоджуємося з цією думкою і вважаємо, що досягнення кількісних параметрів не завжди супроводжується розвитком і у соціальному вимірі. Якщо економічне зростання призводить до погіршення умов проживання людини, до забруднення довкілля, то такі процеси не можна назвати суспільним розвитком. В економічній літературі це називається гіпертрофованим зростанням. Проблема “економічного розвитку” ускладнюється, якщо порівнювати зростання валового або чистого національного продукту з його конкретним розподілом. Так, якщо збільшення сукупного ВВП в країні супроводжується істотним погіршенням його розподілу серед населення, то важко говорити про економічне зростання, а швидше можна констатувати “соціально-економічний регрес”. Отже, на нашу думку, поняття “економічний” і “соціально-економічний”, а також “соціальний” прогрес чи розвиток не тотожні.

На основі узагальнення теоретичних підходів можна зробити висновок, що соціальний розвиток – це комплексний, багатомірний процес, який забезпечує найбільш оптимальну реалізацію соціальних програм для підвищення суспільного добробуту населення.

В міру того, як відбувається соціальна переорієнтація економіки, соціальний розвиток набуває все більшого значення. Соціальні проблеми завжди актуалізуються в період реформаторських перетворень господарської системи, що підтверджується сучасним етапом розвитку нашої держави. Це пояснюється глибинними трансформаціями, які виходять далеко за межі економіки, безпосередньо впливаючи на зміну соціальних чинників життя суспільства. Розрив між економічною та соціальною сфе-

рами на практиці призводить до зниження соціальних стандартів життя суспільства. Адже саме від соціального чинника значною мірою залежить глибина, незворотність та ефективність економічних реформ. Водночас “перевантаження” реформ соціальними програмами значно сповільнює їх реалізацію та наносить шкоду ще незміцнілій економічній сфері [6]. Збалансуванню економічного та соціального чинників має сприяти творче переосмислення досвіду високорозвинених країн Заходу, які свого часу успішно пройшли реформаторські випробування, починаючи з ідей Дж. Ст. Мілля та Дж. М. Кейнса і закінчуючи сучасним досвідом. Сьогодні соціальний аспект вже не вважається похідним від економічного, а спостерігається їх взаємодія, що повинно не лише забезпечувати значні можливості задоволення соціальних потреб, але й сприяти підтриманню високої економічної активності.

Для розв’язання окреслених проблем в сучасному світі змішаної економіки успішно використовуються як інструменти ринкового механізму, так і державні важелі регулювання. Це пояснюється тим, що ринковий механізм господарювання в основному спрямований на розвиток економічного аспекту діяльності людини і суттєво не зачіпає соціального аспекту. Але ж суспільство є єдиним організмом і його існування пов’язане з оптимальним вирішенням як економічних, так і соціальних питань.

Як показує світовий досвід, держава в усі часи тією, чи іншою мірою втручалася в економічні процеси. У XVI – XIX ст. в економічній науці панували ідеї вчених-класиків і наукові дискусії точилися навколо питань: які обов’язки має виконувати держава, як вони вплинуть на розвиток ринкових відносин, на економічне зростання та рівень суспільного добробуту? Вчені того часу (У.Петті, Д.Рікардо, А.Сміт та інші) відводили державі скромну, мінімально можливу роль та безмежно вірили у силу “невидимої руки” ринку. Вони визнавали необхідність державного фінансування лише окремих суспільно важливих потреб, однак при цьому не з’ясовували причин такого втручання і поклалися на “ринкову інтуїцію”.

Представники неоліберального напрямку економічної теорії також захищали принципи саморегульованої економіки, вільної конкуренції й економічної свободи. Вони розглядали ринок як ефективну систему, що якнайбільше сприяє економічному зростанню та забезпечує пріоритетне становище суб’єктів економічної діяльності. На думку основоположника та головного теоретика неолібералізму Ф.Хайека, соціальна справедливість є суто моральною категорією. Вона може існувати лише за умов примусової економіки, “адміністративного деспотизму.” З погляду ринкової економіки забезпечення соціальної справедливості торує шлях свавілля, блокує економічну свободу, спотворює ринкові сигнали. Хайек вважав, що держава не повинна займатися питаннями соціального страхування, освітою, охороною здоров’я, визначати ставки квартплати чи рівень цін, не повинна надавати соціальних гарантій (максимум, що можна допустити – це

пенсії за віком та допомогу з безробіття.) Людина сама мусить дбати про свій економічний і соціальний добробут. Вчений зазначав, що чим більше регулюється суспільство, тим більша кількість людей у ньому користується привілеями гарантованого доходу, що призводить до зміни суспільних цінностей: суспільний статус людини починає визначатися не її працевитістю і здібностями, а належністю до певної групи забезпечуваних. Стимули активної економічної діяльності таким чином підриваються [7]. Ми не розділяємо таку точку зору, оскільки вважаємо, що держава має забезпечувати соціальну підтримку та відповідний соціальний захист незахищених верств населення і, водночас, сприяти економічній активності її працездатних громадян.

У ХХ ст. діяльність держави помітно активізувалася, що було зумовлено, насамперед, неспроможністю ринкових механізмів вирішувати складні соціально-економічні проблеми, породжені світовою економічною кризою 1929-1933 років. В цих умовах ринкові важелі регулювання були нездатними відновити втрачену рівновагу і повернути економіку в попереднє русло розвитку. Представники різних напрямків економічної науки займалися пошуком шляхів вирішення даної проблеми. Найбільш вдалий варіант програми державного втручання в економіку, на нашу думку, запропонував видатний економіст ХХ століття Дж.М. Кейнс. Він наполягав на необхідності “соціалізації інвестицій”, стверджуючи, що повніша реалізація індивідуальних здібностей та ініціатив людей сприятиме ефективному розвитку світового господарства. Кейнс визнавав найважливішими умовами економічного зростання розвиток і реалізацію здібностей людини та розширення можливостей її особистого вибору [8].

Пізніше, найбільш вагомий, науково обґрунтований аргументи щодо необхідності державного впливу на ринок наводили представники неокласичного напрямку (П.Самуельсон, Дж. Е. Стігліц, Ш.Бланкарт, Ю. Немец та ін.) Вони розробили теорію відмови функціонування ринку, яка послужила теоретичним контраргументом тим науковим поглядам, які наголошували на виняткових перевагах ринку і дискредитували роль держави. Дана теорія доводить, що у випадку виникнення негативних зовнішніх ефектів, які заважають ефективному функціонуванню ринкового механізму, саме держава спроможна захистити найвразливіші верстви населення і гарантувати їм необхідний рівень соціальних послуг. А тому є всі підстави стверджувати, що сьогодні, в умовах глобальної кризи, яка охопила усі сфери життя суспільства, економіка функціонує на основі поєднання важелів ринкового та державного регулювання.

Україна за основу свого подальшого розвитку обрала соціально орієнтовану ринкову економіку, яка є досить поширеною в країнах Західної Європи. Теоретичні засади та ідеї функціонування соціально орієнтованої економіки, соціального ринкового господарства ще до Другої світової війни започаткували у своїх працях такі західні вчені, як В.Ойкен, Ф.Бем,

В. Репке, О.Рюстов, А.Мюллер-Армак, Л.Ерхард. Основою розробленої ними концепції соціального ринкового господарства є положення про те, що держава покликана створити такий економічний і соціальний порядок, який би забезпечував свободу і право на індивідуальний розвиток та індивідуальну відповідальність. Згідно даного положення, пріоритетним напрямком економічної стратегії Української держави повинен стати розвиток її соціальної сфери, оскільки саме тут реалізуються соціальні інтереси всіх верств населення, відносини суспільства та особи, умови праці та побуту, здоров'я та освіти, культури та відпочинку, соціального захисту. Основним призначенням соціальної сфери є забезпечення громадян специфічним товаром – суспільними благами та послугами. Зважаючи на особливий характер даного товару, ринок не зацікавлений у його фінансуванні. А тому, дана функція покладена на державу в особі її центральних та місцевих органів влади. Отож, видатки державного та місцевих бюджетів на сьогоднішній день є основним джерелом фінансового забезпечення соціального розвитку в державі.

Однак, варто зауважити, що держава покликана забезпечувати певний, базовий рівень надання суспільної послуги для всіх громадян. А вже додаткові послуги повинні надаватися як індивідуальні. Тобто, забезпечення населення суспільними благами з боку держави за рахунок бюджетних коштів має бути націлене на задоволення первісних, обов'язкових потреб. А надання приватних благ з урахуванням індивідуальних особливостей, переваг, смаків – це вже прерогатива ринку. В Україні ж відбувається орієнтація на використання держави як ключового інституту у розв'язанні проблем, що стосуються фінансування соціальної сфери. Проте, на сучасному етапі розвитку, постає питання гострої нестачі фінансових ресурсів, необхідних для виконання державою своїх соціальних зобов'язань.

Історія фінансування вітчизняної соціальної сфери в попереднє та поточне десятиліття демонструє практику виділення коштів на її функціонування, переважно, з місцевих бюджетів. Та варто відмітити, що незважаючи на зростання соціальних видатків місцевих бюджетів, таке фінансування відбувається, в основному, за так званим, "залишковим принципом", що є пережитком минулого. Проголошення соціальних стандартів, як пріоритетних у реалізації економічної і соціальної політики держави, також не підкріплюється практичними кроками. Продовжує панувати думка про другорядність соціальної сфери у відтворювальному процесі і тому спрямування коштів на соціальний розвиток деякі теоретики та практики вважають затратами, а не інвестиціями. Такі підходи до розподілу та перерозподілу фінансових ресурсів держави сприяють фізичному та моральному зношенню основних неvirобничих засобів, погіршенню їх структури, призводять до хронічної нестачі коштів для нормального функціонування соціальної сфери. Ігнорування соціальних потреб населення залишається важливим фактором соціальної напруженості в суспільстві.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, приходимо до висновку, що формування нових концептуальних засад сучасного соціального розвитку в Україні має відбуватися в контексті завдань розбудови соціальної ринкової держави. А основним завданням її соціальної політики повинна стати орієнтація на задоволення життєвих потреб усіх верств населення на основі принципів соціальної справедливості, тобто створення рівних можливостей для реалізації трудового потенціалу та забезпечення соціально-економічних потреб. Оскільки повноцінність задоволення суспільно необхідних потреб населення в послугах матеріально-побутового і соціально-культурного призначення залежить від стану соціальної сфери, то необхідність її реформування і покращення фінансування є нагальною потребою сьогодення.

На нашу думку, з метою стимулювання соціального розвитку в контексті забезпечення соціальної орієнтації ринкової економіки, доцільно було б здійснити наступні зміни в організації ресурсного забезпечення соціальної сфери:

- запровадити нові підходи до фінансування соціальної сфери, які мають базуватися на засадах науково обгрунтованого рівня потреб в основних благах та відмові від залишкового принципу її фінансування;
- чітко визначити напрями використання бюджетних коштів та розробити методику їх розрахунку;
- запровадити адресне фінансування соціальних потреб населення, що дасть змогу збільшити соціальну віддачу від витрачених ресурсів;
- акцентувати увагу на якісних, а не кількісних показниках функціонування соціальної сфери;
- удосконалити методику розрахунку нормативів бюджетного забезпечення;
- оптимізувати структуру установ соціальної сфери;
- визначити базові суспільні потреби населення і забезпечувати їх через систему установ соціальної сфери на основі бюджетного фінансування;
- покращити контроль за використанням бюджетних коштів, що виділяються на забезпечення функціонування соціальної сфери.

Вважаємо, що запропоновані заходи дадуть змогу забезпечити високу ефективність здійснюваної соціальної політики і, на цій основі, соціальний розвиток в Україні набуде комплексного характеру та цільового спрямування.

Література:

1. Соціальний розвиток. Навч. посіб. / [І. М. Гавриленко, П. В. Мельник, М. П. Недюха]. – Київ, 2001. – 484 с.
2. Тодаро М. П. Экономическое развитие: Учебник / М. П. Тодаро. Пер. с англ. под ред. С. М. Яковлева, Л. З. Зенина. – М., Экономический факультет МГУ ЮНИТИ, 1997. – 671 с.

3. Термінологічно-понятійний словник. Соціальна політика і соціальна робота.: / [М. Ф. Головатий, М. Б. Панасюк]. – К.: МАУП, 2005. – 560 с. – Бібліогр.: С. 483-511. – С. 362.
4. Мартякова Е. В. Экономический механизм реформирования социальных процессов: страхование, маркетинг, риск-менеджмент: Монография / Е. В. Мартякова. – НАН Украины. Ин-т економіки пром-сти. – Донецк, 2003. – 590 с.
5. Керецман В. Ю. Державне регулювання регіонального розвитку: теоретичні аспекти.: Монографія. / В. Ю. Керецман. – К.: Вид-во УАДУ, 2002. – 188 с. – С. 84-85.
6. Кудлак В. Я. Роль соціального чинника у реформаторській діяльності М. Х. Бунге / В. Я. Кудлак // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – № 1(55) – 21 с.
7. Історія економічних учень: Підручник / [Л. Я. Корнійчук, Н. О. Титаренко, А. М. Поручник та ін.]; За ред. Л. Я. Корнійчук, Н. О. Титаренко. – К.: КНЕУ, 1999. – 564 с. – С. 369.
8. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег / Кейнс Дж. М.; Пер.с англ. В кн.: Антология экономической классики.– Т. 2. – М.: Сковнов, 1993. – С. 430.